

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

XXI - 2025

UDK 902/904
ISSN: 1848 6363

Glavna i odgovorna urednica / Editor in chief

Katarina Botić

Tehnički urednici / Technical editors

Katarina Botić

Marko Dizdar

Uredništvo / Editorial board

Marko Dizdar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Hrvoje Kalafatić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Ana Konestra, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Siniša Krznar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Andreja Kudelić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Bartul Šiljeg, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Asja Tonc, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Marina Ugarković, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Mario Gavranović, Austrian Archaeological Institute, Austrian Academy of Sciences, Vienna, Austria

Boštjan Laharnar, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, Slovenija

Alenka Tomaž, Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Koper, Slovenija

Vesna Bikić, Arheološki institut, Beograd, Srbija

Perica Špehar, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Miklós Takács, BTK Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities ELKH, Budapest, Hungary

Izdavački savjet / Editorial committee

Juraj Belaj, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Saša Kovačević, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Goranka Lipovac Vrkljan, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Daria Ložnjak Dizdar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Branka Migotti, Zagreb, Hrvatska

Ivana Ožanić Roguljić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Ante Rendić-Miočević, Zagreb, Hrvatska

Tajana Sekelj Ivančan, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Tihomila Težak-Gregl, Zagreb, Hrvatska

Tatjana Tkalčec, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Željko Tomičić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Hrvatska

Ante Uglešić, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, Zadar, Hrvatska

Snježana Vrdoljak, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Prijevod na engleski / English translation

Marko Maras i autori

Lektura / Language editor

Katarina Botić, Marko Dizdar, Marko Maras

(hrvatski jezik/Croatian)

Marko Maras (engleski jezik/English)

Nakladnik / Publisher

Institut za Arheologiju

Institute of Archaeology

Adresa uredništva / Editor's office address

Institut za arheologiju

/ Institute of Archaeology

Jurjevska ulica 15

HR-10000 Zagreb

tel 385 (0) 1 615 0250

fax 385 (0) 1 605 5806

e-mail: iarh@iarh.hr

web: http://www.iarh.hr

Dizajn / Design

Umjetnička organizacija OAZA

Korektura / Proofreaders

Katarina Botić

Računalni slog / Layout

Hrvoje Jambrek

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indekse: Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index, SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam. / Annales Instituti Archaeologici are included in the indexes: Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index, SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam.

Izrađeno uz financijsku potporu Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske. / Made with the financial support of the Ministry of Science, Education and Youth of the Republic of Croatia.

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i otvorenom pristupu na <https://hrcak.srce.hr/en/aia> / E-edition. The publication is available in digital and open access form at <https://hrcak.srce.hr/en/aia>

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom. / This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence.

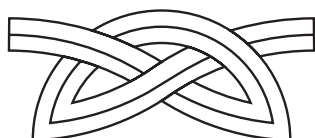
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

DOI 10.33254/aia

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

Prethodna priopćenja Preliminary reports

6–27

Alenka Tomaž
Alenka Jovanović

Dolenji Leskovec – Za Savo (south-east slovenia):
Preliminary report on archaeological research in 2011

Dolenji Leskovec – Za Savo (jugoistočna Slovenija):
preliminarni izvještaj o arheološkim iskapanjima 2011.
godine

28–47

Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić

Rezultati istraživanja gomilā iz željeznoga doba na
nekropoli Nakovana – Zmijna 2021. – 2022. godine

Research results from the Iron Age burial mounds
at the Nakovana – Zmijna necropolis (2021–2022)

48–66

Marina Ugarković
Niko Romac

(Pred-)Epetij, prapovijesno, helenističko i antičko
naselje: preliminarnе spoznaje iz istraživanja
2024. godine

(Pre-)Epetion, a Prehistoric, Hellenistic and
Roman settlement: preliminary results from the
2024 excavations

67–77

Asja Tonc

Crtica o stanovništvu Poljane Križevačke u mreži
naselja i identiteta na prijelazu era

A brief note on the population of Poljana Križevačka
in the network of settlements and identities at the
turn of the eras

78–90

Ivana Ožanić Roguljić
Renata Šoštarić

Mahunarke u rimskim pogrebnim običajima:
simbolika i arheološki tragovi

Legumes in Roman funerary customs: symbolism
and archaeological traces

91–105

Mihajlo N. Džamtoovski
Stefan D. Novaković

Fragment of a soldier's sepulchral monument
depicting a *convivium* scene from Kupinovo, Serbia
(southern *Pannonia Inferior*)

Ulomak rimskodobnog spomenika vojnika s
prikazom *conviviuma* iz Kupinova u Srbiji (južna
Donja Panonija)

106–121

Pio Domines Peter

Arheologija otoka Ista: prvi rezultati probnih
iskopavanja prapovijesnih, rimskih i srednjo-
vjekovnih nalazišta

Archaeology of the island of Ist: the first results
from test excavations on Prehistoric, Roman, and
medieval sites

122–168

Tajana Sekelj Ivančan

Ranosrednjovjekovna keramika s nalazišta
Kalinovac – Hrastova greda 1

Early Medieval pottery from the Kalinovac –
Hrastova Greda 1 site

169–187

Siniša Krznar

Rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnog
groblja Vaćani – Grlo 2024. godine

Results of the 2024 excavations at the Early
Medieval cemetery of Vaćani – Grlo

188–201

Tino Tomas
Samra Terzić
Ante Vujnović

Groblje sa stećcima u Gornjem Pologu (Grad
Mostar) – rezultati probnih arheoloških
istraživanja

Cemetery with *stećci* in Gornji Polog (Mostar
Municipality): results of trial archaeological
excavations

202–221

Tatjana Tkalčec
Bartul Šiljeg

Od prapovijesnih gradina do
kasnosrednjovjekovnih gradišta: studije slučaja iz
Kalničkog prigorja i Bilogore

From Prehistoric hillforts to late medieval
strongholds: case studies from the Kalnik foothills
and Bilogora

222-228

Sebatijan Stingl

Putni blagoslov (*Reisesegen*) – novovjekovni nabožni predmet pronađen u Žumberku
Travel blessing (*Reisesegen*) – an early modern devotional object discovered in Žumberak

Pregledni rad Review article

229-241

Monika Zorko Andrej Preložnik

An Olynthus mill from Kaštelir above Korte, near Izola (southwestern Slovenia)
Olinski žrvanj s Kaštelira iznad Korta kod Izole (jugozapadna Slovenija)

Kratko priopćenje Short communication

242-255

Mihajlo N. Džamtovski

A Prayer in Clay: a note on brickmaking in late 6th-century *Sirmium*
Molitva u glini: bilješka o ciglarstvu u Sirmiju u kasnom 6. stoljeću

256-267

Anamarija Viduka Krešimir Filipec

Dva novovjekovna preklopna sunčana sata iz Hrvatskog zagorja
Two post-medieval diptych dials from Hrvatsko Zagorje

Stručni radovi Professional papers

268-282

Alexandra Vieira Patrick D. Nunn Loredana Lancini Tõnno Jonuks

Situating Memory in Place and Time: The ArchaeoLore Group
Smještanje sjećanja u prostor i vrijeme: grupa ArchaeoLore

283-292

Kristina Jelinčić Vučković Ivana Ožanić Roguljić Kristina Turkalj

BAZA antičkih lokaliteta Republike Hrvatske: mogućnosti primjene u digitalnoj arheologiji – primjer rustičnih vila otoka Korčule
DATABASE of Ancient sites of the Republic of Croatia: application possibilities in Digital Archaeology – the example of villae rusticae on the Island of Korčula

Prikaz knjige Book review

293-301

Anita Dugonjić

Anita Rapan Papeša, VITICE, LAVOVI I GRIFONI, Avarodobni ratnici iz nuštra / Gradski muzej Vinkovci, Avaria Musei Cibalensis 1, Vinkovci, 2024.
548 str., 109 slikovnih priloga, 263 table, 10 grafičkih i 12 tabličnih priloga. ISBN 978-953-7008-57-4. Cijena: 100 €
Anita Rapan Papeša, TENDRILS, LIONS AND GRIFFINS, Avar period warriors from Nuštar Vinkovci Municipal Museum, Avaria Musei Cibalensis 1, Vinkovci, 2024
548 pp., 109 figures, 263 plates, 10 charts, and 12 tables. ISBN 978-953-7008-57-4. Price: €100

302-305

Upute autorima
Guidelines for Contributors

Putni blagoslov (*Reisesege*n) – novovjekovni nabožni predmet pronađen u Žumberku

Travel blessing (*Reisesege*n) – an early modern devotional object discovered in Žumberak

Prethodno priopćenje >
Novovjekovna arheologija
Preliminary report >
Early modern archaeology

Sebastijan Stingl¹

(1) Institut za arheologiju
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
sstingl@iarh.hr
ORCID: 0000-0002-9203-1650

Primljeno Received 16. 11. 2025.
Prihvaćeno Accepted 08. 12. 2025.
doi.org/10.33254/aia.21.112

Ključne riječi: novovjekovna groblja, nabožni predmeti, putni blagoslov, Žumberak

Key words: early modern cemeteries, devotional objects, travel blessing, Žumberak

U jednom od 322 novovjekovna groba istražena mahom oko crkve sv. Nikole biskupa u Žumberku, *in situ* je uz pokojnicu pronađen nabožni predmet dosad nepoznat u arheološkom kontekstu Hrvatske – putni blagoslov (njem. *Reisesege*n). Budući da izgledom podsjeća na gotovo identične i istovremene nabožne predmete, na veće ovalne brevere, kao takav je inicijalno i interpretiran. Ovim kraćim radom definira se putni blagoslov kao nabožni predmet, naglašava se njegova razlika u odnosu na vrlo slične brevere te se uspoređuje s analogijama koje su u arheološkom kontekstu središnje i zapadne Europe također više iznimka nego pravilo.

In one of the 322 early modern graves excavated predominantly around the Church of St Nicholas the Bishop, a travel blessing (Ger. *Reisesege*n) was discovered *in situ* next to a female deceased. This type of devotional object has, until now, been unrecorded in the archaeological context of Croatia. Because it visually resembles contemporary devotional objects – specifically large oval breverls – it was initially interpreted as such. This paper defines the travel blessing as a devotional object, emphasizes its distinction from the very similar breverls, and discusses parallels from the archaeological context of Central and Western Europe, where such finds are likewise the exception rather than the rule.

Copyright © Autor
The Author 2025

Open Access This work is distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. Open Access Ovaj rad dijeli se prema odredbama i uvjetima licence Creative Commons Attribution 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), koja dopušta neograničenu ponovnu upotrebu, dijeljenje i reprodukciju u bilo kojem mediju, pod uvjetom da je izvorno djelo ispravno citirano.

UVOD

Arheologija novovjekovnih groblja u Hrvatskoj u posljednjih dvadesetak godina sve više dobiva na značaju. Iako su sustavna istraživanja novovjekovnih groblja još rijetkost te su mahom povezana uz konzervatorsko-restauratorske obnove sakralnih građevina (Pleše, Azinović Bebek 2005; Belaj 2006; 2007; Azinović Bebek, Pleše 2009; Perkić 2010; 2015a; 2017; Vučić 2010; 2020; 2022; Azinović Bebek, Janeš 2016; Azinović Bebek 2017; 2021; Manenica 2017; Belaj, Stingl 2019; Čevd 2025), brojne informacije o novovjekovnim pogrebnim praksama i običajima proizišle su i iz zaštitnih istraživanja povezanih s drugim vrstama građevinskih radova na samim crkvama ili na površinama u njihovoj neposrednoj blizini (Glavaš, Glavičić 2012; Rapan Papeša 2012; Bekić et al. 2017; Bradara et al. 2016; Azinović Bebek, Janeš 2024; Bradara 2024). Na taj način istraženi su dijelovi brojnih novovjekovnih groblja na kontinentu i na obalnom području. Iako se groblja razlikuju u brojnosti, vrsti i kvaliteti pronađenih nalaza, ne samo *in situ* u grobovima, već i u okolnim, zbog gustog pokapanja, često prekopanim slojevima, ono što im je svima zajedničko jesu nalazi nabožnih predmeta. Nabožni predmeti ili devocionalije su „predmeti koji potiču ili proširuju pobožnost, ili pak imaju svrhu podsjetnika na neke religiozne misterije“ (Badurina 1979: 202), a neraskidivo su povezani s djelovanjem protureformacije i katoličke obnove. Na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće popularnost im toliko raste da postaju dio svakodnevice jer, osim što služe za osobnu pobožnost, molitve, ali i zaštitu od raznih neprilika i bolesti, koristili su se i kao sredstvo utjehe na smrti (Králiková 2007: 150). Prema mišljenju Karin Kühtreiber (2021: 229) devocionalije su bile svojevrsni medij koji je čovjeku pomagao izmoliti oprost za ovozemaljske grijehe te time spasiti dušu od muka. Zbog toga su u razdoblju 17. i 18. stoljeća nabožni predmeti čest nalaz u grobovima. Njihova relativna brojnost i specifičnost u odnosu na ostale vrste nalaza koji se pronalaze na novovjekovnim grobljima Hrvatske utjecala je i na njihovo sve češće znanstveno proučavanje i objavljivanje (Mirnik 1992; Lipovac-Vrkljan 1993; Burić 2003; Belaj 2006; Azinović Bebek 2007; 2009a; 2009b; 2009c; 2012; Vrkić 2014; Azinović Bebek, Filipec 2015; Perkić 2015b; 2020; Bradara, Krnjak 2016: 376–411). Najčešći nabožni predmeti su medaljice i križevi koji su se nerijetko nosili kao privjesci na krunicama, ali pojavljuju se i neki široj javnosti manje poznati predmeti kao što su hodočasnički privjesci ili brevari. Hodočasnički privjesci korijen vuku iz kasnosrednjovjekovnih hodočasničkih oznaka, a smatraju se pretečama medaljica te im je proizvodnju najispravnije datirati u 16. stoljeće (Azinović Bebek 2012: 35–37).¹ Brevari su jedan od najzagonetnijih nabožnih predmeta. Riječ je o svojevrsnoj kutijici u kojoj se, na presavijenom komadiću papira, nalaze zapisani razni zazivi i blagoslovi svetaca ili neki

tekst iz Biblije, najčešće Proslav Ivanova evanđelja (Azinović Bebek, Filipec 2015: 284). Često se, osim presavijenog papira, u brevarima pronalaze i neki drugi predmeti, najčešće nabožnog karaktera, a nerijetko i predmeti organskog podrijetla poput sjemenki, ostataka biljaka ili čak koralja (Stingl 2024: 15). Prema Peteru Ochsenbeinu (2000: 65–66) brevar je nešto poput duhovne medicinske kutijice jer bi osoba koja ga nosi trebala biti sigurna od svih nedaća, zala i opasnosti za dušu i tijelo, od bolesti i prirodnih nepogoda do vještica i demona.² U Hrvatskoj se brevari sve više identificiraju među nalazima s novovjekovnih groblja, a zbog svoje kompleksnosti sve više postaju predmetom znanstvenih istraživanja (Azinović Bebek, Filipec 2015; Stingl 2022; 2024; Čevd 2025). Posebno su zanimljivi brevari većih dimenzija u kojima su, osim ulomaka papira, u nešto većem broju pronađeni i drugi nabožni predmeti, ostaci kože i sl. (Krnjak 1997; Stingl 2022; 2024). Kao brevar inicijalno je interpretiran i nabožni predmet pronađen tijekom arheoloških istraživanja groblja oko crkve sv. Nikole biskupa u Žumberku. Ipak, njegovom obradom nakon provedenog konzervatorsko-restauratorskog postupka, utvrđeno je da je riječ o do sada, u arheološkom kontekstu u Hrvatskoj, nepoznatoj vrsti nabožnog predmeta, o putnom blagoslovu (njem. *Reisesegen*).

PUTNI BLAGOSLOV IZ ŽUMBERKA

Putni blagoslovi nastali su u 18. stoljeću, najvjerojatnije, poput istovremenih brevara, na području južne Njemačke, prvenstveno Bavarske, i Austrije, gdje su bili najrasprostranjeniji. Proizvodili su se i u nekim drugim katoličkim dijelovima središnje i zapadne Europe, primjerice u Italiji i Španjolskoj (Neuhardt, Pinezits 2010: 252–253). Riječ je o vrsti medaljona, najčešće ovalnog oblika, koji se mogao otvarati, a u unutrašnjosti je bilo pohranjeno nekoliko relikvija manjeg formata. Nerijetko su bili izrađeni i od plemenitih metala, prvenstveno od pozlaćenog srebra. Često su na sebi imali Kristov i Marijin monogram ili neki drugi vjerski prikaz (Schenk 2018: 651). Osim najčešćih, ovalnih, proizvodili su se i u drugim oblicima, šesterokutnim, vitičastim, pravokutnim, romboidnim i sl. Uz relikvije u njima su često prikazi Marije, svetaca, mali *Caravaca* križići i medaljice, male strelice sv. Sebastijana i sl., a redovito su omeđeni posebnim samostanskim vezom od metalnih niti (njem. *Klostergespunstarbeit*). Diözesanmuseum u Freisingu čuva brojne primjerke putnih blagoslova različitih oblika (Neuhardt, Pinezits 2010: 252–260), većinom s Kristovim monogramom na prednjoj strani i Marijinim na stražnjoj (sl. 1).

² Svrha takvog nabožnog predmeta je ukorijenjena u čovjekovoj potrebi da se obrani od sila koje mu nisu bile shvatljive. Stoga su, prema mišljenju Ane Azinović Bebek (2012: 2), naoružani vjerom, jer je Crkva uvijek naglašavala da pomoć ne dolazi iz predmeta već preko vjerovanja, polagali nadu u takve predmete.

¹ Izuzev nekih iznimaka poput, primjerice, milosnog ključa iz Reina koji se proizvodi i danas (Lischnig 2002: 80).

Sl. 1 Primjerci putnih blagoslova proizvedenih u 18. stoljeću vjerojatno u Austriji (gornji) i južnoj Njemačkoj (donji) (uz dozvolu ©Dommuseum Salzburg, J. Kral)

Fig. 1 Examples of travel blessings produced in the 18th century, likely in Austria (top) and southern Germany (bottom) (courtesy of ©Dommuseum Salzburg, J. Kral)

Od ukupno 333 groba istražena pretežno oko crkve sv. Nikole biskupa u Žumberku,³ čak 322 se mogu datirati u razdoblje novog vijeka, prvenstveno u 17. i 18. stoljeće. Nabožni predmeti pronađeni su u nešto

manje od petine novovjekovnih grobova, u njih 62. Većinom je riječ o krunicama, medaljicama i križevima, a u dijelu grobova pronađena su i pojedinačna zrna krunica te, puno rjeđe, hodočasnički privjesci i brevari. U grobu žene umrle između 35. i 45. godine starosti (gr. 262) pronađen je putni blagoslov. Izrađen je od lima neke bakrene legure, a sačuvana je stražnja

³ U crkvenoj unutrašnjosti istražena je samo kripa ispod svetišta s ljesovima dvaju pokojnica plemićkog podrijetla (Azinović Bebek 2017: 34–35).

Sl. 2 Putni blagoslov iz gr. 262 oko crkve sv. Nikole biskupa u Žumberku. Lijevo su ulomci bočnih stranica, u sredini jedna sačuvana stranica, najvjerojatnije stražnja, a desno su ostaci ispune. Krajnje desno su vidljiva dva ulomka savijenog lima od bakrene legure oko kojeg je namotana metalna žica, odnosno ostaci posebnog samostanskog veza *Klostergespunstarbeit* (originalna fotografija: arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda, objava uz dozvolu; prilagodila: M. Korić)

Fig. 2 Travel blessing from Grave 262 around the Church of St. Nicholas the Bishop in Žumberak. On the left are fragments of the side walls; in the centre is one preserved plate, most likely the back plate; and on the right are the remains of the filling. On the far right, two fragments of bent copper alloy sheet metal are visible, around which metal wire is wound—specifically, the remains of specialized monastic embroidery, *Klostergespunstarbeit* (original photograph: Croatian Conservation Institute archive, published with permission; adapted by: M. Korić)

strana, 11 ulomaka bočnih stranica te ostaci ispune (sl. 2). Središnji motiv stražnje strane čini Marijin monogram koji je dobro vidljiv s vanjske strane, a ispod njega se nazire balčak mača. Unutarnja strana je udubljena te je na taj način izveden motiv vidljiv s vanjske strane. Neki dijelovi motiva su stoga čitljiviji s unutarnje no s vanjske strane. Tako se, primjerice, odlično vidi cijeli mač koji probija Marijino srce, a iznad monograma je ispružena omega. Još je vidljiv i mali križić s lijeve strane monograma te tri kuglice, po jedna ispod početka te kraja monograma, a posljednja ispod srca. Putni blagoslov bio je zatvoren vijcima na bočnim stranicama od kojih su ostala sačuvana dva. Od ispune su sačuvani ulomci savijenog lima od bakrene legure oko kojeg je namotana metalna žica, odnosno *Klostergespunstarbeit*. Upravo nalaz tog posebnog samostanskog veza, uz nedostatak papira, razlikuje ovaj predmet od brevara, odnosno čini ga putnim blagoslovom. Na jednom ulomku ispune vidljiv je crnom bojom iscrtan motiv ljliljana, a sačuvan je i dio, najvjerojatnije drvene, pločice. Ovaj putni blagoslov za sada je jedini takav nalaz na prostoru Hrvatske. Jedan brončani putni blagoslov pronađen je u najbogatijem, također ženskom, grobu unutar crkve samostana benediktinki u njemačkom Passauu (Bender, Schenk 2018: 183), a, s obzirom na to da je na sebi imao ugravirane i neke magijske izraze, nagnao je Juliane Schenk (2018: 651) na pretpostavku da su se putni blagoslovi originalno proizvodili s monogramima ili vjerskim prikazima, a potom se dorađivali s krajnjim kupcem koji je na njih dao ugravirati neku svoju, često magijsku, poruku za koju je očito smatrao da nije u kontradikciji s osnovnim prikazima. Na sačuvanim ulomcima žumberačkog putnog blagoslova, koji izgledom, ali

i Marijinim monogramom neodoljivo podsjeća na veće ovalne brevare, nisu vidljivi tragovi nikakvih magijskih poruka. Osim s putnim blagoslovom, pokojnica je bila pokopana i s krunicom na kojoj su visjeli križ i medaljica, te prstenom. Uzorak je naprosto premalen da bi se donijeli bilo kakvi detaljniji zaključci o običaju nošenja i pokapanja s putnim blagoslovom. Jedina poveznica između grobova u Passauu i Žumberku u kojima su pronađeni jest da su u oba bile pokopane žene, odnosno u Passauu osoba koja se interpretira kao vjerojatno žena, te da putni blagoslovi nisu bili jedini nalazi u ta dva groba, a niti jedina prisutna vrsta nabožnih predmeta.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je ukratko prikazati i opisati u arheološkom kontekstu Hrvatske za sada nepoznatu vrstu nabožnog predmeta, putni blagoslov pronađen uz pokojnicu u jednom od novovjekovnih grobova istraženih oko žumberačke crkve sv. Nikole biskupa. Predmet, iako fragmentiran, sačuvan je u dovoljnoj mjeri da se iščita motiv na jednoj njegovoj stranici i utvrdi način njegova otvaranja i zatvaranja vijcima, dok je u njegovoj unutrašnjosti sačuvan manji ulomak posebnog samostanskog veza, *Klostergespunstarbeit*, temeljem kojeg je potvrđeno da se zaista radi o putnom blagoslovu, a ne o većem ovalnom brevaru kao što je pri pronalasku bilo pretpostavljeno. Osnovna namjera ovog rada bila je arheološkoj zajednici u Hrvatskoj, ali i šire, predstaviti ovu vrstu nabožnog predmeta te budućim istraživačima olakšati njegovo prepoznavanje i definiranje kao takve vrste nalaza.

Literatura

Bibliography

- Azinović Bebek, A. 2007, Hodočasnici iz Čazme u 17. i 18. stoljeću, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XL, 391–405.
- Azinović Bebek, A. 2009a, Križevi u novovjekovnim grobovima župne crkve Sv. Marije Magdalene u Čazmi, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 26, 271–289.
- Azinović Bebek, A. 2009b, Krunice 17. i 18. stoljeća iz Čazme / Seventeenth and eighteenth-century rosaries from Čazma, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 32, 161–194.
- Azinović Bebek, A. 2009c, Novovjekovni nalazi u grobovima 17. i 18. stoljeća oko crkve sv. Nikole biskupa u Žumberku, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XLII, 463–488.
- Azinović Bebek, A. 2012, *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske*, Unpublished PhD Thesis, University of Zagreb, Zagreb.
- Azinović Bebek, A. (ed.) 2017, *Tihí svjedoci vjere, baštine i raskoši. Crkva sv. Nikole biskupa u Žumberku, konzervatorsko-restauratorski radovi*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb.
- Azinović Bebek, A. 2021, Crkva Presvetog Trojstva Visoko, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. XXIII, 5–31.
- Azinović Bebek, A., Filipec, K. 2015, Brevari iz Lobora i drugih novovjekovnih groblja sjeverozapadne Hrvatske / The breverls from Lobor and other early modern cemeteries in northwestern Croatia, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 37–38 (2013–2014), 281–300. <https://doi.org/10.17234/OA.37.10>
- Azinović Bebek, A., Janeš, A. 2016, Groblje oko crkve sv. Nikole biskupa u Žumberku, in: *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske. Zbornik radova prvog međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju Zagreb, 4. lipnja 2014*, Zbornik Instituta za arheologiju / Serta Instituti archaeologici 4, Krznar S., Sekelj Ivančan T., Tkalčec T., Belaj J. (eds.), Institut za arheologiju, Zagreb, 123–140.
- Azinović Bebek, A., Janeš, A. 2024, Kasnosrednjovjekovno i novovjekovno groblje uz crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Rijeci / The late medieval and post medieval cemetery at the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Rijeka, in: *Pul Vele Crikve: arheološka istraživanja riječkog kasnosrednjovjekovnog i ranonovovjekovnog groblja / Pul Vele Crikve: archaeological investigation of Rijeka's late medieval and early post medieval cemetery*, Radić Štivić N., Bekić L. (eds.), Grad Rijeka, Hrvatski restauratorski zavod, Rijeka.
- Azinović Bebek, A., Pleše, T. 2009, Arheološka istraživanja unutrašnjosti kapele Svetoga Petra u Novom Mjestu, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. XI, 6–16.
- Badurina, A. (ed.) 1979, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.
- Bekić, L., Vrkić, Š., Pešić, M., Surić, R. 2017, *Sveti Nikola u Zadru. Arheološko iskopavanje u samostanskom sklopu sv. Nikola u Zadru 2014. – 2016. / Saint Nicholas in Zadar. Archaeological Excavations at Zadar's St Nicholas Monastery Complex 2014–2016*, Međunarodni centar za podvodnu arheologiju u Zadru, Zadar.
- Belaj, J. 2006, Interpretiranje novovjekovnih nalaza iz grobova crkve Sv. Martina na Prozorju / Interpretation of the Modern Age finds from the graves of the church of St. Martin at Prozorje, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 23, 257–294.
- Belaj, J. 2007, *Templari i ivanovci na Zemlji Svetoga Martina*, Grad Dugo Selo, Pučko otvoreno učilište, Dugo Selo.
- Belaj, J., Stingl, S. 2019, O arheološkim istraživanjima crkve sv. Luke Evandeliste u Novskoj 2018. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XV, 75–99.
- Bender, H., Schenk, J. 2018, Katalog der Gräber, in: *Die Ausgrabungen 1978–1980 in der Klosterkirche Heiligkreuz zu Passau-Niedernburg*, Materialhefte zur Bayerischen Archäologie 108(1), Bender H. (ed.), Michael Laßleben, Kallmünz, 177–200.
- Bradara, T. 2024, *Benediktinke u Puli. Arheološko istraživanje grobnica sv. Teodora / The Benedictines in Pula. The Archaeological Investigations of Tombs at the St Theodore Church Site*, Monografije i katalogi / Monographs and catalogues 38, Arheološki muzej Istre, Pula.
- Bradara, T., Krnjak, O. 2016, *Temporis signa: arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja / Testimonianze archeologiche dell'età moderna in Istria / Archaeological evidence of the Istrian modern era*, Monografije i katalogi / Monografie e cataloghi / Monographs and catalogues 26, Arheološki muzej Istre, Pula.
- Bradara, T., Rajić Šikanjić, P., Premužić, Z. 2016, Kapitularna dvorana franjevačkog samostana u Puli. Arheološka i antropološka istraživanja, *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, Vol. 46 (2015), 241–270.
- Burić, T. 2003, I ritrovamenti piu antichi di rosari in Dalmazia, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III(30), 199–237.
- Čevd, I. 2025, Nalazi iz novovjekovnih grobnica u crkvi svetog Ivana Krstitelja u Badnju kod Drniša / Finds from Early Modern Tombs in the Church of St John the Baptist in Badanj, near Drniš, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. LVIII(2), u tisku.
- Glavaš, V., Glavičić, M. 2012., Izvješće o probnom arheološkom istraživanju lokaliteta Senj – Pavlinski trg 2012., *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Vol. 39, 35–73.
- Kraliková, M. 2007, *Pohřební ritus 16.–18. století na území střední Evropy (antropologicko–archeologická studie)*, Panoráma antropologie (biologické – sociální – kulturní). Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných oborů 35, Nadace Universitas, Akademické nakladatelství CERM, Brno.
- Krnjak, O. 1997, Grobni prilozi iz crkvice Majke Božje od Kuj kod Ližnjana, in: *Ližnjanski zbornik*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Ližnjani i okolica od prapovijesti do danas, Ližnjani, 13. travnja 1996., Sikličić J. (ed.), Koordinacija istarskih ogranaka Matice Hrvatske, Pazin, 71–82.
- Kühntreiber, K. 2021, Die religiösen Medaillen und Anhänger aus den Grabungen im Wiener Stephansdom. Ein Beitrag zur Erforschung frühneuzeitlicher Frömmigkeitspraktiken in Wien, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, Vol. 37, 228–278.
- Lipovac-Vrkljan, G. 1993, Prilog "čitanju" nekih od nalaza benediktinske opatijske crkve na Košljunu, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 10, 117–130.
- Lischnig, H. 2002, Reiner Gnadenschlüssel, *Segmente: Schriften des Reiner Kreises*, Vol. 9, 51–84.
- Manenica, H. 2017, Ostatci crkve sv. Petra na Prosci u Pagu / Remains of St. Peter's Church in Prosika in the town of Pag, *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, Vol. 31, 177–196.
- Mirnik, I. 1992, Trsatske medaljice, *Dometi*, Vol. 25(11–12), 501–506.
- Neuhardt, J., Pincziš, H. 2010, Amulette, in: *Glaube & Aberglaube. Amulette, Medaillen & Andachtsbildchen*, Keller P. (ed.), Dommuseum zu Salzburg, Salzburg, 250–277.
- Ochsenbein, P. 2000, Zur Typologie der Breverl. Über ein in St. Gallen 1996 aufgefundenes Exemplar, *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, Vol. LIV(103), 55–75.
- Perkić, D. 2010, Pavlinski samostan u Kamenskom kod Karlovca, nalazi iz grobova kasnog srednjeg i novog vijeka, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XLIII, 227–288.
- Perkić, D. 2015a, Zaštitna arheološka istraživanja Crkve sv. Duha u Mušaluku kod Ličkog Osika, *Lička revija*, Vol. 14, 33–50.
- Perkić, D. 2015b, Svetačke i hodočasničke medaljice iz Župe dubrovačke, in: *Zbornik Dubrovačkih muzeja 4*, Filipović M., Kovačić L., Perkić D. (eds.), Dubrovački muzeji, Dubrovnik, 43–67.
- Perkić, D. 2017, Crkva sv. Jurja u Mateškom Selu: nalazi iz grobova kasnoga srednjeg i novog vijeka / The Church of St. George in Mateško Selo: the finds from the graves from the Late Middle Ages and the Modern Age, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 34, 185–225.
- Perkić, D. 2020, *Svetačke medaljice, križevi i krunice iz fundusa Arheološkog muzeja u Dubrovniku*, Katalogi zbirki Arheološkog muzeja, Dubrovački muzeji, Dubrovnik.
- Pleše, T., Azinović Bebek, A. 2005, Arheološka istraživanja župne crkve Marije Magdalene u Čazmi / Archaeological research at the parish church of Mary Magdalene in Čazma, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 29, 287–305.
- Rapan Papeša, A. 2012, Nalazi krunica iz grobova oko crkve Sv. Ilije na Meraji u Vinkovcima, in: *Arheološki i povijesno-topografski radovi / Opera archaeologica & historico-topographica*, Petković D. (ed.), Gradski muzej Vinkovci, Vinkovci, 187–210.
- Schenk, J. 2018, Frühneuzeitliche Grabfunde, in: *Die Ausgrabungen 1978–1980 in der Klosterkirche Heiligkreuz zu Passau-Niedernburg*, Materialhefte zur Bayerischen Archäologie 108(2), Bender H. (ed.), Michael Laßleben, Kallmünz, 625–676.
- Stingl, S. 2022, Romboidni brevar iz Novske, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XVIII, 157–163.
- Stingl, S. 2024, Between religion and medicine: understanding large oval breverls from Croatian burial contexts, *Post-Medieval Archaeology*, Vol. 58(1), 14–32. <https://doi.org/10.1080/00794236.2024.2338159>
- Vrkić, Š. 2014, Svetačke medaljice iz stare crkve sv. Jurja u Kruševu kod Obrovca, *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, Vol. 28, 239–268.
- Vučić, J. 2010, Arheološka istraživanja kod crkve sv. Jure u Kruševu, *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, Vol. 24, 99–160.
- Vučić, J. 2020, Rezultati arheološkog istraživanja crkve sv. Kuzme i Damjana u Polaći, *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, Vol. 33–34 (2019–2020), 465–517.
- Vučić, J. 2022, Osvrt na rezultate zaštitnog istraživanja u franjevačkom samostanu u Karinu, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III(49), 107–128.

Summary

INTRODUCTION

The archaeology of early modern cemeteries in Croatia has been increasingly gaining significance over the last twenty years. Although systematic investigations of early modern cemeteries are still a rarity and are mostly linked to the conservation and restoration of sacral buildings (Pleše, Azinović Bebek 2005; Belaj 2006; 2007; Azinović Bebek, Pleše 2009; Perkić 2010; 2015a; 2017; Vučić 2010; 2020; 2022; Azinović Bebek, Janeš 2016; Azinović Bebek 2017; 2021; Manenica 2017; Belaj, Stingl 2019; Čevič 2025), a wealth of information regarding early modern funerary practices and customs has also emerged from rescue excavations related to other types of construction work on the churches themselves or in the areas in their immediate vicinity (Glavaš, Glavičić 2012; Rapan Papeša 2012; Bekić et al. 2017; Bradara et al. 2016; Azinović Bebek, Janeš 2024; Bradara 2024). In this manner, portions of numerous early modern cemeteries in both the continental and coastal regions have been investigated. Although these cemeteries differ in the quantity, type, and quality of finds – not only those discovered *in situ* within the graves but also in the surrounding layers, which were frequently disturbed due to dense burial practices – the common denominator among them all is the presence of devotional objects. Devotional objects are items that encourage or expand piety, or serve as a reminder of certain religious mysteries (Badurina 1979: 202), and they are inextricably linked to the influence of the Counter-Reformation and the Catholic Reformation. At the turn of the 16th to the 17th century, their popularity grew so significantly that they became part of everyday life; beyond their role in personal piety, prayer, and protection against various misfortunes and illnesses, they were also used as a source of comfort on the deathbed (Králiková 2007: 150). According to Karin Kühtreiber (2021: 229), devotional objects were a kind of medium that helped individuals pray for the forgiveness of earthly sins, thereby saving the soul from torment. Consequently, in the 17th and 18th centuries, devotional objects are a frequent find in graves. Their relative abundance and specificity compared to other types of finds discovered in early modern cemeteries in Croatia have led to their increasingly frequent scientific study and publication (Mirnik 1992; Lipovac-Vrkljan 1993; Burić 2003; Belaj 2006; Azinović Bebek 2007; 2009a; 2009b; 2009c; 2012; Vrklić 2014; Azinović Bebek, Filipec 2015; Perkić 2015b; 2020; Bradara, Krnjak 2016: 376–411). The most common devotional objects are small medals and crosses, which were often worn as pendants on rosaries; however, items less familiar to the general public also appear, such as pilgrim pendants or breverls. Pilgrim pendants have their roots in late medieval pilgrim badges and are considered precursors

to medals; their production is most accurately dated to the 16th century (Azinović Bebek 2012: 35–37).¹ Breverls are among the most enigmatic of devotional objects. They are a type of small box containing a folded piece of paper inscribed with various invocations, blessings of saints, or biblical texts – most commonly the Prologue of the Gospel of John (Azinović Bebek, Filipec 2015: 284). In addition to the folded paper, other items are frequently found within these breverls, usually of a devotional nature, and often objects of organic origin such as seeds, plant remains, or even coral (Stingl 2024: 15). According to Peter Ochsenbein (2000: 65–66), a breverl is something akin to a spiritual medicine chest, as the wearer was intended to be protected from all misfortunes, evils, and dangers to both soul and body, including illnesses, natural disasters, witches, and demons.² In Croatia, breverls are increasingly being identified among finds from early modern cemeteries, and due to their complexity, they are becoming a frequent subject of scientific research (Azinović Bebek, Filipec 2015; Stingl 2022; 2024; Čevič 2025). Of particular interest are larger breverls which, in addition to paper fragments, contain a greater number of other devotional objects, leather remains, and the like (Krnjak 1997; Stingl 2022; 2024). A devotional object found during archaeological investigations of the cemetery surrounding the Church of St. Nicholas the Bishop in Žumberak was also initially interpreted as a breverl. However, following the conservation and restoration process, it was determined to be a type of devotional object previously unknown in an archaeological context in Croatia: a travel blessing (German: *Reisesege*n).

THE TRAVEL BLESSING FROM ŽUMBERAK

Travel blessings originated in the 18th century, most likely – much like the contemporary breverls – in the regions of Southern Germany (primarily Bavaria) and Austria, where they were most widespread. They were also produced in other Catholic parts of Central and Western Europe, such as Italy and Spain (Neuhardt, Pinezits 2010: 252–253). These objects are a type of medallion, usually oval in shape, designed to be opened to reveal several small-scale relics stored inside. They were

1 With certain exceptions such as, for example, the „grace key” from Rein, which is still produced today (Lischign 2002: 80).

2 The purpose of such a devotional object is rooted in the human need to defend oneself against forces that were incomprehensible. Therefore, in the opinion of Ana Azinović Bebek (2012: 2), armed with faith – as the Church always emphasized that help does not come from the object itself but through belief – they placed their hope in such items.

frequently crafted from precious metals, primarily gilded silver. Often, they featured the monograms of Christ and Mary or other religious iconography (Schenk 2018: 651). Beyond the common oval form, they were produced in various other shapes, including hexagonal, tendril-shaped, rectangular, rhomboid, etc. Alongside the relics, they often contain depictions of the Virgin Mary or saints, small *Caravaca* crosses and medals, and miniature arrows of St. Sebastian. They are typically bordered by intricate monastic embroidery made of metal threads (German: *Klostergespunstarbeit*). The Diocesan Museum in Freising houses numerous examples of travel blessings in various forms (Neuhardt, Pinezits 2010: 252–260), most of which feature the Christogram on the front and the Marian monogram on the reverse (Fig. 1).

Out of a total of 333 graves investigated primarily around the Church of St. Nicholas the Bishop in Žumberak,³ as many as 322 can be dated to the early modern period, primarily the 17th and 18th centuries. Devotional objects were found in slightly less than one-fifth of the early modern graves (62 in total). Most of these consist of rosaries, medals, and crosses, while single rosary beads were found in some graves and, much more rarely, pilgrim pendants and breverls. A travel blessing was discovered in the grave of a woman who died between the ages of 35 and 45 (Grave 262). It is crafted from copper alloy sheet metal; the back plate, 11 fragments of the side walls, and remains of the internal filling have been preserved (Fig. 2). The central motif of the back plate is the Marian monogram, which is clearly visible from the exterior, with the hilt of a sword visible beneath it. The interior is recessed, creating the relief motif visible on the outer surface. Consequently, some parts of the motif are more legible from the inside than from the outside. For example, the entire sword piercing the Heart of Mary is perfectly visible from the inside, and an elongated omega is positioned above the monogram. Also visible are a small cross to the left of the monogram and three pellets: one below the beginning and one below the end of the monogram, with the last situated beneath the heart. The travel blessing was secured by screws on the side walls, two of which remain. The preserved filling consists of fragments of bent copper alloy sheet around which metal wire is wound, known as *Klostergespunstarbeit*. It is precisely the presence of this special monastic embroidery, combined with the absence of paper, that distinguishes this object

³ In the church interior, only the crypt beneath the sanctuary was investigated, containing the coffins of two deceased women of noble origin (Azinović Bebek 2017: 34–35).

from a breverl and identifies it as a travel blessing. On one fragment of the filling, a lily motif drawn in black paint is visible, and a portion of what is most likely a wooden tablet has also been preserved. This travel blessing is, to date, the only find of its kind in Croatia. A bronze travel blessing was discovered in the wealthiest grave – also a female burial – within the church of the Benedictine convent in Passau, Germany (Bender, Schenk 2018: 183). Given that it featured various engraved magical formulas, Juliane Schenk (2018: 651) presupposed that travel blessings were originally produced with monograms or religious imagery and subsequently customized together with the end consumer, who would have their own (often magical) messages engraved – messages they clearly did not perceive as being in contradiction with the primary religious depictions. On the preserved fragments of the Žumberak travel blessing – which, in both appearance and the use of the Marian monogram, strongly resembles larger oval breverls – no traces of magical messages are visible. In addition to the travel blessing, the deceased was buried with a ring and a rosary from which a cross and a medal were suspended. The sample size is simply too small to draw any detailed conclusions regarding the customs of wearing and burying individuals with travel blessings. The only current link between the graves in Passau and Žumberak is that both belonged to women (or in the case of Passau, an individual interpreted as likely female) and that the travel blessings were neither the only finds in those graves nor the only type of devotional objects present.

CONCLUSION

The aim of this paper was to briefly present and describe a type of devotional object hitherto unknown in the Croatian archaeological context: a travel blessing found alongside a deceased female in one of the early modern graves investigated around the Church of St. Nicholas the Bishop in Žumberak. Although fragmented, the object is sufficiently preserved to decipher the motif on one of its sides and determine its mechanism of opening and closing via screws. Furthermore, a small fragment of specialized monastic embroidery, *Klostergespunstarbeit*, preserved in its interior, confirms that it is indeed a travel blessing rather than a larger oval breverl, as had been assumed upon its discovery. The primary intent of this work was to introduce this type of devotional object to the archaeological community in Croatia and beyond, thereby facilitating its recognition and definition as such a find by future researchers.